

บทที่ ๖ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ

วรรณกรรมพื้นบ้านหรือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ ได้เจริญรุ่งเรืองมากในสมัยราชวงศ์มังราย โดยเฉพาะในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๐) ได้ส่งเสริมจมนักปราชญ์มากมาย ทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส นักปราชญ์ภาคเหนือในสมัยนั้น มีความเจนจัดทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยถิ่นภาคเหนือ และได้สร้างผลงานทางด้านวรรณกรรมไว้มากมาย เช่น *สังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ (ของ โลก)* เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ อันเป็นมัจฉัยสำคัญให้วรรณกรรมพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในสมัยต่อมา เช่น *ปัญญาสชาดก* (นำนิทานพื้นบ้านมาประพันธ์เป็นภาษาบาลี) *จามเทวีวงศ์* *ชินกาลมาลีปกรณ์* และ *มูลศาสนา* และเชื่อกันว่าวรรณกรรมภาคเหนือประเภทโคลงเจริญรุ่งเรืองในยุคเดียวกันนี้ และชาวไทยสมัยอยุธยาได้นำแบบอย่างการประพันธ์โคลงมาจากภาคเหนือ ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวว่า "(โคลง) จะคิดแต่งเมื่อไรไม่ปรากฏ มีแต่เค้าว่า โคลงนั้นดูเหมือนจะเป็นของไทยฝ่ายข้างเหนือคิดขึ้น มีกำหนดอักษรนับเป็น ๒ บาท ๓ บาท ๔ บาท เป็นบท เรียกว่า โคลงสอง โคลงสาม โคลงสี่ โคลงเก้า ๆ ที่สัมผัสและกำหนดสูง-ต่ำน้อยแห่ง แต่มาบังคับมากขึ้นภายหลัง เห็นจะเป็นพวกไทยข้างฝ่ายใต้ (อยุธยา) รับอย่างมาแต่งประติงษ์ขึ้น"^{๑)}

นอกจากนี้ยังพบว่านิทานต่าง ๆ ใน "*ปัญญาสชาดก*" ได้แพร่หลายเข้าไปเป็นเนื้อเรื่องของวรรณกรรมพื้นบ้านภาคต่าง ๆ ในประเด็นดังกล่าว นักวิชาการได้ให้ความเห็นไว้ ๒ แนวด้วยกัน คือ แนวที่หนึ่งเห็นว่าเรื่องนิทานพื้นบ้านของไทยนั้น พระภิกษุภาคเหนือสมัยราชวงศ์มังรายได้ประพันธ์เป็นภาษาบาลี ๕๐ เรื่อง เรียกชื่อว่า "*ปัญญาสชาดก*" ก่อน และเนื้อเรื่องนิทานเหล่านั้นได้แพร่ไปกับการเผยแพร่ศาสนาพุทธในภูมิภาคต่าง ๆ พร้อมกับคัมภีร์*ปัญญาสชาดก* ฉะนั้นวรรณกรรมพื้นบ้าน เรื่อง พระสุทนต์นโหรา สังข์ทอง พระรถเสน วรวงศ์ พหลาคาวิ (คาวิพหลวิชัย) ฯลฯ จึงปรากฏอยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่นต่าง ๆ ทุกภาค อีกแนวหนึ่งเห็นว่า เนื้อเรื่องใน*ปัญญาสชาดก* นั้นเป็นนิทานพื้นบ้านไทย ได้แพร่กระจายอยู่ทุกภูมิภาคก่อนแล้ว ฉะนั้นนักปราชญ์ท้องถิ่นต่าง ๆ จึงนำเรื่องนิทานเหล่านั้นมาเป็นโครงเรื่องในการประพันธ์วรรณกรรมพื้นบ้าน ส่วนภาคเหนือประพันธ์เป็นภาษาบาลี ฉะนั้นเนื้อเรื่องของวรรณกรรมนิทานเหล่านี้จึงปรากฏอยู่ทุกภาคของไทย ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทานพื้นบ้านทั้ง ๒ ทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการโดยทั่วไปทั้งสองทฤษฎี

๑) *สมาคมวรรณคดี, บันทึกสมาคมวรรณคดีฉบับที่ ๕. (โรงพิมพ์ไทยใหม่, ๒๔๖๕) หน้า ๒๐.*

แต่อย่างไรก็ตามการที่พบเนื้อเรื่องเดียวกันของนิทานในวรรณกรรมที่บ้านภาคต่าง ๆ ของไทย แสดงให้เห็นว่าคนไทยมีวัฒนธรรมร่วมกันอย่างหนึ่ง และแสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดวรรณกรรมที่ บ้านซึ่งกันและกันอีกอย่างหนึ่ง

ในการพิจารณาเนื้อเรื่องของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ และวรรณกรรมท้องถิ่นภาคกลาง (รวมทั้งวรรณคดีแห่งชาติด้วย) จะพบว่าเนื้อเรื่องเหมือนกันอยู่จำนวนมาก นิทานในปัญญาสชาดกของภาคเหนือบางเรื่องได้แพร่เข้ามาสู่ภาคกลางตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น *เสือโคคำฉันท์* (จากพลาควีชาดก) *สมุทโฆษคำฉันท์* (จากสมุทโฆษ) บทละคร(นอก) *เรื่องสังข์ทอง* (สุวรรณสังข์ชาดก) บทละคร(นอก) *เรื่องนางมโนห์รา* (จากสุธนชาดก) *สิริวิบูลกิตติ* (จากสิริวิบูลกิตติชาดก) ฯลฯ และอีกจำนวนหนึ่งไม่ปรากฏว่าประพันธ์เมื่อใด เช่น *สรรพสิทธิชาดก* *เรื่องรถเสน* *วรวงศ์* ฯลฯ เป็นต้น

๑. ประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ

ในการพิจารณาประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ ส่วนใหญ่จะนิยมแบ่งประเภทตามเนื้อหาของวรรณกรรม (วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมตำนาน วรรณกรรมคำสอน ฯลฯ) แต่ในที่นี้จะพิจารณาแยกประเภทโดยยึดรูปแบบฉันทลักษณ์ ซึ่งจะสอดคล้องกับการใช้วรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนืออ่านในที่ประชุมชน รวมทั้งใช้วรรณกรรมเป็นต้นบทของการแสดง

๑.๑ วรรณกรรมภาคเหนือประเภทโคลง

โคลงเป็นฉันทลักษณ์ที่บ้านภาคเหนือ ที่เจริญรุ่งเรืองในสมัยราชวงศ์มังรายตอนปลายเป็นอย่างน้อย โคลงเรียกตามสำเนียงภาคเหนือว่า "กะลง มีทั้งกะลงใหญ่(หรือกะลงสี่ห้อง) และกะลงน้อย (หรือกะลงสองห้อง และกะลงสามห้อง) และเชื่อกันว่านักปราชญ์สมัยกรุงศรีอยุธยาได้แบบอย่างการแต่งโคลงมาจากภาคเหนือ มีกำหนดอักษรนับเป็น บาท ๒ บาท ๓ บาท ๔ บาท เป็นบท เรียกว่า โคลงสอง โคลงสาม โคลงสี่ โคลงเก้า ๆ ที่มีสัมผัสและกำหนดสูงต่ำน้อยแห่ง แต่ตามิบังคับมากขึ้นภายหลัง เห็นจะเป็นเมื่อไทยช้างเผือกได้(กรุงศรีอยุธยา)รับอย่างมาประดิษฐ์ขึ้น" (ความเห็นสมเด็จพระยาตากสินมหาราชภาพ ดังกล่าวแล้ว) กะลงใหญ่คือ โคลงสี่ ส่วนกะลงน้อยคือ โคลงสองและโคลงสาม

ฉันทลักษณ์ของโคลงภาคเหนือคล้ายกับโคลงภาคกลาง โคลงหมดความนิยมในสมัยหลัง ๆ เมื่อมีวรรณกรรมประเภทคำขวัญขึ้นมาแทน วรรณกรรมประเภทโคลงภาคเหนือที่รู้จักกันขณะนี้ มีดังนี้

- โคลงนिरาคทริภุชชัย ยาว ๑๘๑ บท แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๒๐๐^{๒)}

๒) รองศาสตราจารย์ ดร. อุดม รุ่งเรืองศรี, *วรรณกรรมล้านนา*. (โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๘) หน้า ๒๔๔

- โคลงพรหมทัต ยาว ๔๖๑ บท แต่งเมื่อ พ.ศ.๒๑๖๕^{๓)}
- โคลงหงส์ผาคำ ยาว ๙๐๗ บท แต่งเมื่อ พ.ศ....^{๔)}
- โคลงปทุมสงกา ยาว ๒๑๖ บท แต่งเมื่อ พ.ศ....
- โคลงอมราพิศवास ยาว ๑๖๕ บท แต่งเมื่อ พ.ศ....
- โคลงมंत्रาติเชียงใหม่ ยาว ๓๐๓ บท แต่งเมื่อ พ.ศ.....
- โคลงนิราศดอยเก็ง ยาว ๙๖ บท แต่งเมื่อ พ.ศ.๒๒๕๑
- โคลงเจ้าวิฑูรสอนหลาน ยาว ๑๒๙ บท แต่งเมื่อ พ.ศ.....
- โคลงพระลอสอนโลก ๙๑ บท แต่งเมื่อ พ.ศ.....

ข้อสังเกต วรรณกรรมประเภทโคลงของภาคเหนือ ๙ เรื่องที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่เราค้นพบ แต่อาจจะมีอีกจำนวนหนึ่งที่ยังศึกษาค้นคว้าไม่พบ และจากการศึกษาเนื้อหา วรรณคดีปี แล้วพบว่าวรรณกรรมประเภทโคลงของภาคเหนือนี้มีคุณภาพสูงมาก ทางด้านวรรณศิลป์ และสารัตถะ นอกจากนี้บางเรื่องมีความยาวมากถึง ๙๐๗ บท ฉะนั้นวรรณกรรมประเภทโคลงของภาคเหนือนี้ น่าจะถือเป็นวรรณคดีได้

๑.๒ วรรณกรรมภาคเหนือประเภทคำธรรม

วรรณกรรมประเภทคำธรรม หรือ ธรรมคำว คือวรรณกรรมที่บันทึกที่ประพันธ์ตามแนวชาดก นั่นคือมี (๑) *ปรารภชาดก* เพื่อบอกสาเหตุว่าเพราะเหตุใดพระพุทธองค์จึงเสด็จติดชาติให้สาวกฟัง และเพื่อจะบอกว่าเป็นเรื่องจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า (๒) เนื้อเรื่อง คือเรื่องนิทานที่จะเล่า แต่ก็ปรากฏว่ามีคาถาภาษาบาลีสอดแทรกอยู่ทั่วไป (เพื่อให้เห็นว่ามียุอยู่ในพระบาลี) (๓) *ประชุมชาดก* คือมีตอนที่กล่าวถึงตัวละครในเรื่องนิทานกลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า และพระญาติของพระพุทธองค์

ฉันทลักษณ์ของคำธรรม ส่วนใหญ่พบว่าประพันธ์เป็น "ร่ายยาว" หรือ "กลอนเทศน์" แทรกคาถาภาษาบาลีบ้าง คำธรรมเหล่านี้พระภิกษุนิยมนำมาเทศน์ ให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในวันอุโบสถศีล ถ้าพิจารณาทางด้านเนื้อเรื่องแล้วพบว่า คำธรรมส่วนใหญ่จะได้เนื้อเรื่องมาจากวรรณกรรมที่บ้านนั่นเอง เพียงประพันธ์เป็นอีกสำนวนหนึ่ง ซึ่งเหมาะที่จะใช้เทศน์ตามทำนองแหล่ของภาคเหนือ

วรรณกรรมประเภทคำธรรมนี้ ถ้าพิจารณาทางด้านรูปแบบการประพันธ์ จะจัดอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนา ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องจะเป็นนิทานที่บ้านส่วนใหญ่ก็ตาม ดังนี้

๓) วิชา ปุณโณธก, วรรณกรรมท้องถิ่น. (โอเดียนสโตร์) หน้า ๖๕

๔) ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี พบว่า ผู้แต่งคือพระยาโลมาวิสัย ข้าราชการสำนักเมืองลำปาง แต่งเมื่อ พ.ศ.๒๓๓๕ วรรณกรรมล้านนา หน้า ๓๓๗

วรรณกรรมคำขวัญที่ควรจะกล่าวถึงได้แก่๕)

๑) บัญญาชาติก	๒) มหาชาติฉบับพายัพ (พระเวสสันดรชาดก)
๓) พรหมจักร (๕ ผูก)	๔) สังข์สิงห์ธนูชัย (๑๐ ผูก)
๕) บั้วรมบัวเรียว (๕ ผูก)	๖) เฉลียวฉลาด (๑๐ ผูก)
๗) สุริวงศ์ไกรสร (๕ ผูก)	๘) แสงเมืองหลงถ้ำ (๕ ผูก)
๙) สุวัณณะเมกมะหมาขนคำ (๕ ผูก)	๑๐) วัฒนพราหมณ์ (๕ ผูก)
๑๑) อุทธา(เต้าน้อยอองคำ) (๑) ผูก	๑๒) มหาวงศ์แดงอ่อน (๑๐ ผูก)
๑๓) มหาสันธนะ (๑๔ ผูก)	๑๔) พระยาคางคก (๓ ผูก)
๑๕) หงส์ผาคำ (๓ ผูก)	๑๖) สุพรหมโมกษะ (๗ ผูก)
๑๗) สุวัณณชมพู (๒๐ ผูก)	๑๘) จันทมกต (๗ ผูก) หรือ จันตีฆา
๑๙) สุรินทร์ชมพู (๔ ผูก)	๒๐) ถ้ายร้อยยอด (๑ ผูก)
๒๑) จำปาสีตัน (๓๒ ผูก)	๒๒) บั้วระวงศ์หงส์อำมาตย์ (๑๑ ผูก)
๒๓) ชิวหาลิ้นทอง (๑๔ ผูก)	๒๔) สุวัตตชาดก(เจ้าสุวัตร) (๕ ผูก)
๒๕) ข้างโพงนางผมหอม (๑ ผูก)	๒๖) อุสาบารส (๑๕ ผูก)

๑.๓ วรรณกรรมภาคเหนือประเภทคำขวัญ

คำขวัญ เป็นกวีนิพนธ์ภาคเหนือแบบหนึ่ง เจริญรุ่งเรืองราว พ.ศ.๒๓๐๐-๒๔๐๗ คำว่า "คำขวัญ" มีความหมาย ๒ นัยคือ หมายถึง "ฉันทลักษณ์คำขวัญ" อย่างหนึ่ง และหมายถึง "วรรณกรรม" ประเภทคำขวัญอีกอย่างหนึ่ง วรรณกรรมประเภทคำขวัญเหมาะที่จะนำมาขับลำ หรืออ่านทำนองเสนาะในที่ประชุมชน ซึ่งฉันทลักษณ์เน้นสัมผัสสระ และเนื้อเรื่องเป็นนิทานพื้นบ้าน (คล้ายเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ) ซึ่งการขับลำ เป็นที่นิยมของชาวบ้านมากในสมัยอดีต เพราะได้ความบันเทิงทั้งเสียงไพเราะ และเพลิดเพลินจากเรื่องราว

- ๔) ดร.ฮาร์ลด์ ฮุนดิอุส, และอาจารย์ สังฆะ วรรณสัย ได้สำรวจวรรณกรรมชาดกภาคเหนือ พบว่ามีอยู่ถึง ๒๐๐-๒๓๐ เรื่อง ดู ฮาร์ลด์ ฮุนดิอุส "การศึกษาชาดกล้านนาในแง่สังคมวิทยา : บรรทัดฐานบางประการในพลสังขยาชาดก" เอกสารประชุมทางวิชาการ เรื่อง เพลงพื้นบ้านล้านนา (วิทยาลัยครู เชียงใหม่ ๒๕๒๔)

ประเพณีการเล่าค่านั้น กระทำกันทั้งที่เป็นพิธีการ และแบบครัวเรือน ในส่วนที่เป็นพิธีการนั้น เจ้าภาพจะต้องจ้างคนมาอ่านหนังสือวรรณกรรมในที่ประชุมชน เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวชลูกแก้ว (บวชเณร) และงานปล่อยเข้าสังข์ (ทำบุญอุทิศแก่ผู้ล่วงลับ) เป็นต้น เรียกว่าจ้างมา "ใส่ค่าน" การเล่าค่านั้นก็คือมหรสพประเภทหนึ่งของพื้นบ้านภาคเหนือ นั่นเอง

วรรณกรรมประเภทคำขอที่รวบรวมได้ขณะนี้ประมาณ ๓๐ เรื่อง แต่ยังมีวรรณกรรมคำขอที่ตกสำรวจอีกจำนวนหนึ่ง ดังนี้๖)

๑) นกกระจาบ	๒) สุวรรณเมฆะมหาชนค้ำหรือสุวรรณเมฆะ
๓) วรรณพราหมณ์	๔) อุทธลา (นางอุทธธลา)
๕) จันทประโชติ	๖) บั้วระวงศ์หงส์อำมาตย์
๗) จำปาสีตัน	๘) ปลาตะเพียน (ป่าตะเพียนทอง)
๙) โบราบ่าวน้อย	๑๐) วงศ์สุวรรณค์
๑๑) จันทตะคา	๑๒) สุทธานู
๑๓) แสงเมือง (แสงเมืองหลงถ้ำ)	๑๔) สังข์ทอง (หรือสุวรรณหอยสังข์)
๑๕) กำก่าดำ	๑๖) สุวรรณหงส์
๑๗) กำพราตูปตอง	๑๘) เตโชยาโม
๑๙) เจ้าสุชน	๒๐) ช้างโพง หรือช้างโพงนางผมหอม
๒๑) บั้วระวงศ์แดงอ่อน	๒๒) จุจะวรรณะ
๒๓) เจ้าสุวัตร หรือเจ้าสุวัตรนางบัวคำ	๒๔) หงส์หิน
๒๕) ช้างสะตัน (ฉัททันต์)	๒๖) อ้ายร้อยยอด
๒๗) มูลสะกิดติ	๒๘) ชิวหาลิ้นค้ำ
๒๙) ช้างงาเดียว	๓๐) พระยาพรหม

ฯลฯ

ข้อสังเกต

๑) วรรณกรรมภาคเหนือประเภทคำขอ มีเนื้อเรื่องเหมือนกับวรรณกรรมประเภทคำขอธรรม (วรรณกรรมพุทธศาสนา) จำนวนมาก เพราะเหตุว่า เนื้อเรื่องเหล่านั้นเป็นนิทานพื้นบ้านที่นำมาแต่งเป็นคำขอธรรมสำหรับเทศน์สำนวนหนึ่ง และนำมาแต่งเป็นคำขออีกสำนวนหนึ่ง

๖) ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี เรื่องเดิม, หน้า ๓๖๘-๓๖๙

- ๒) วรรณกรรมภาคเหนือบางเรื่องมีหลายสำนวน คือแต่งเป็นหลายฉันทลักษณ์ เช่น
- เรื่องหงส์ผาคำ มีทั้งฉนับ โคลง คำวธรรม และคำวขอ (คำวขอเรียกว่าหงส์หิน)
 - บางเรื่องมีทั้งสำนวนคำวธรรม และคำวขอ เช่น สุวณะเมกมะหมาชนคำ จำปาสีตันแสงเมืองหลงคำ สุพรมโมกขา บั้วระวงศ์หงส์อำมาตย์ นางแดงอ่อน ชิวหาลิ้นทอง เจ้าสุวัตร จันตะมา ช้างโพงนางผมหอม ฯลฯ (อาจจะเรียกชื่อแตกต่างกันบ้าง)

๑.๕ วรรณกรรมภาคเหนือเบ็ดเตล็ด

วรรณกรรมพื้นบ้านภาคเหนือสั้น ๆ ทั้งที่จดบันทึกและจำสืบทอดกันมา แต่วรรณกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ประชาชนภาคเหนือได้ร้องได้ขับลำทั้งด้วยตนเองและฟังผู้อื่นขับลำอยู่ทั่วไป เช่น

- ๑) คำอุ๊ยว่าอุ๊ยสาว (สำนวนเกี่ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว)
- ๒) การจ้อย คือการขับลำของพวกหนุ่ม ๆ ระหว่างเดินเล่นเพื่อไปเกี่ยวสาว
- ๓) คำฮ้องขวัญ คือบทสวดสู่ขวัญ ใช้ในพิธีกรรมสู่ขวัญ มีเจ้าพิธีเป็นผู้ทำพิธี และสวดคำฮ้องขวัญ เช่น
 - คำฮ้องขวัญ (ทั่วไป)
 - คำฮ้องขวัญคู่ปาวสาว
 - คำฮ้องขวัญควาย ฯลฯ

๔) การขอ หรือ ขอ เป็นการขับลำค่อนข้างจะมีพิธีรีตอง คือ ข่างขอ (คนขับลำ) ต้องได้รับการฝึกฝนและมีดนตรีประกอบการขอด้วย รวมเป็นวงขอ โดยทั่วไปนิยมขับขอเกี่ยว หรือโต้ตอบระหว่างหนุ่มสาว หรือนำเนื้อเรื่องในนิทานพื้นบ้านตอนหนึ่งตอนใดมาขอ เช่น ขอเรื่อง "น้อยใจยานางแว่นแก้ว" และ "ขอพระลอ"

๒. ปรีทรรคน์วรรณกรรมภาคเหนือเรื่อง โคลงพรหมทัต^{๗)}

วรรณกรรมประเภทโคลงของภาคเหนือ มีปรากฏหลายเรื่องดังกล่าวไว้แล้ว ในที่นี้จะนำเฉพาะโคลงพรหมทัตมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาเพียงเรื่องเดียว เพราะว่า

๗) ดันฉับเดิมเขียนว่า "คำวพรหมทัต" ฉะนั้นคำว่า "คำว" ในสมัยอดีตนั้นน่าจะมีความหมายว่า กวีนิพนธ์ มีต้นฉบับอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง วัดดวงดี และวัดเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร และรองศาสตราจารย์ มณี พยอมยงค์ ได้ศึกษาและถอดเป็นอักษรไทยปัจจุบัน พิมพ์เป็นเอกสารสำเนาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐

๑. โครงเรื่องดี สนุกสนาน และมีอนุภาคคล้ายกับเรื่อง สรรพพิริยชาติของภาคกลาง เรื่องนกระจอก ของภาคอีสาน

๒. รัชสมัยที่ประพันธ์แน่ชัด คือประพันธ์เมื่อ พ.ศ.๒๑๖๔ ดังในโคลงบทที่ ๑ ว่า "แก้วร้อยแปดสิบสามตั้งหมั้นเหมียด หมายถึงอัคร" (คือ จ.ศ.๙๘๓ ตรงกับ พ.ศ.๒๑๖๔)

๓. มีความยาวมากพอสมควร คือ ประพันธ์เป็นโคลงสี่ทั้งหมด ๔๖๑ บท

๔. มีวรรณศิลป์สูง และมีสำนวนโวหารท้องถิ่นภาคเหนือจำนวนมาก

๒.๑ เนื้อเรื่องย่อ

ท้าวพรหมทัตโอรสเจ้าเมืองพาราณสี เมื่อเจริญพระชนมายุได้ครองราชสมบัติ มีมเหสีชื่อนางเขมา มีอำมาตย์คู่พระทัย ๒ นาย คือ ขุนจิตอมตย์ฝ่ายทหาร และขุนพัฒอมตย์ฝ่ายพลเรือน ต่อมาท้าวพรหมทัตได้อำลามา นางเขมาไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่เมืองตักศิลา กับขุนจิต ไปตามทางพบฤๅษีตนหนึ่งซึ่งได้บรรลุนิเวศน์ สามารถรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าว่า ขุนจิตคิดทรยศต่อท้าวพรหมทัต พระฤๅษีจึงพูดจาหวานล่อมมิให้ท้าวพรหมทัตไปเมืองตักศิลา โดยเสนอว่าท้าวพรหมทัตอยากจะเรียนศิลปศาสตร์ท่านสามารถสอนได้ดังพระราชประสงค์ พระฤๅษีรู้พระเวทในการถอดดวงจิตจากพระยาครุฑ ซึ่งมาเขียนพระเวทถอดดวงจิตไว้ที่แผ่นกระดาน ในที่สุดท้าวพรหมทัตกับขุนจิตจึงเรียนพระเวทถอดดวงจิตจากพระฤๅษีจนบรรลุ จึงลากลับเมือง

ระหว่างเดินทางกลับเมืองได้พบกวางตายใหม่ ๆ จึงอยากจะทดลองวิชากัน ขุนจิตจึงวางแผนให้ท้าวพรหมทัตถอดดวงจิตเข้าไปสิงในร่างกวาง ท้าวพรหมทัตทำได้สำเร็จ ขุนจิตจึงถอดเอาดวงจิตของตนเข้าสิงร่างของท้าวพรหมทัต แล้วเอาพระขรรค์กวัดแกว่งไล่กวางพระราชพาหนะให้หนีเข้าไปหาขุนจิตในร่างท้าวพรหมทัตจึงเดินทางกลับเมือง ฝ่ายอมตย์และพระนาง เขมาต่างก็ยินดีที่เห็นร่างท้าวพรหมทัตนิเวศน์เมือง แต่ภายหลังทั้ง เสนอมาตย์ และพระนาง เขมาต่างก็สงสัยในอาภักดิ์ของท้าวพรหมทัตปลอมอย่างยิ่ง

ส่วนวิญญาณท้าวพรหมทัตในร่างกวางก็ระหกระเหินไปตามยถากรรม วันหนึ่งพบนกแขกเต้าตายอยู่จึงถอดดวงจิตออกจากร่างกวางเข้าสิงร่างนกแขกเต้า นกแขกเต้าก็บินมาอาศัยอยู่ในอุทยานเมืองพาราณสี คราวหนึ่งพระนาง เขมาและบริวารเสด็จชมสวนอุทยาน นกแขกเต้า (พระราชพาหนะ) จึงเล่าเรื่องความจริงให้นางฟัง พร้อมทั้งได้แนะนำอุบายให้พระนางลวงท้าวพรหมทัตปลอมลองวิชาถอดดวงจิตให้พระนางดู ท้าวพรหมทัตปลอมจึงให้ไปล่าเนื้อทรายมาตัวหนึ่ง แล้วขุนจิตในร่างท้าวพรหมทัต (ท้าวพรหมทัตตัวปลอม) จึงร่ายพระเวทถอดดวงจิตเข้าสิงในร่างเนื้อทราย ส่วนท้าวพรหมทัตตัวจริงในร่างนกแขกเต้าจึงถอดดวงจิตเข้าสิงในร่างเดิมของตนทันที แล้วทรงร้องคำเนื้อทรายขุนจิตที่คิดทรยศต่อพระองค์ เนื้อทรายขุนจิตต้องหนีเข้าป่าพเนจรไปเสวยทุกข์เวทนามตามกฎแห่งกรรม ต่อมาพระนาง เขมาอยากจะเรียน

พระเวทถอดดวงจิตจากท้าวพรหมทัต แต่พระองค์ไม่ยินยอม พระนางเศวราโคกเสียดพระทัยจนสิ้นพระชนม์ ต่อมาท้าวพรหมทัตได้สอนพระเวทถอดดวงจิตให้แก่ขุนพิต อำมาตย์ผู้ซื่อสัตย์ แล้วสั่งให้ขุนพิตไปหาพระมเหสีผู้มีสติปัญญา เฉลียวฉลาดที่คู่ควรกับพระองค์ ในที่สุดก็ได้พบนางคันธธาธิดา เจ้าเมืองสังขัต พระนางเป็นกุลสตรีที่มีสิริโฉมแต่ไม่ยอมพูดไม่ว่ากับผู้ใด พระเจ้าสังขัตจะยกพระราชธิดาให้แก่เจ้าชายที่สามารถทำให้พระนางตรัสได้ และจะจับขังคุกถ้าไม่สำเร็จ มีเจ้าชายจำนวนมากที่ขึ้นอาสาแต่ก็ไม่มีพระองค์ใดกระทำสำเร็จ

ท้าวพรหมทัตกับขุนพิตจึงยกไพร่พลไปยังเมืองสังขัต และขึ้นอาสาทกับพระเจ้าสังขัต ท้าวพรหมทัตสั่งให้ขุนพิตถอดดวงจิตตามไปด้วยกับพระองค์ พระองค์เข้าไปปราสาทของพระนางคันธา และทรงให้ดวงจิตของขุนพิตไปสิงอยู่กับพานพระศรีบ้าง ในกระจกเงาบ้าง ครั้นเมื่อท้าวพรหมทัตทรงเสานิทานปริศนาจบแล้ว ก็ได้ถามให้พานพระศรีเฉลยปริศนาบ้าง กระจกเงาเฉลยบ้าง แต่ขุนพิตก็แก้กลับตอบปริศนาผิด ๆ พระนางคันธารู้สึกรำคาญจึงแก้ปริศนาแทนพานพระศรี เมื่อพนักงานโหรได้ยินพระธิดาตรัสครั้งใด ก็ประโคมโหรเพื่อเป็นสัญญาณว่าพระนางตรัสแล้ว ท้าวสังขัตจึงอภิเษกพระราชธิดากับท้าวพรหมทัต และยกเมืองสังขัตให้ท้าวพรหมทัตครอบครองอีกด้วย ท้าวพรหมทัตก็ส่งปล่อยเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ติดคุกเพราะทำให้นางตรัสไม่สำเร็จ กลับเมืองตนเองทุกพระองค์ (เรื่องตอนท้ายนี้จะตรงกับเรื่องสรรพสิทธิชาดก และเรื่องนกรจะจอก) ท้าวพรหมทัตมีพระราชธิดา และพระราชโอรสกับพระนางคันธา ๒ พระองค์ ครั้นได้ครองเมืองสังขัตแล้วท้าวพรหมทัตจึงให้ขุนพิตกลับไปครองเมืองพาราณสี พร้อมทั้งสอนราชธรรมสิบประการ และให้เมตดาไพร่บ้านไทยเมือง

๒.๒ ธรรมเนียมการประพันธ์ และตัวอย่างสำนวนโวหาร

ดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบด้วยโคลงสี่ ๔๖๑ บท เริ่มต้นด้วยบอกศักราชปีที่ประพันธ์ ใหว่ครุ พระรัตนตรัย และแจ้งจุดมุ่งหมายในการประพันธ์ เพื่อที่จะให้เป็นแบบอย่างแก่มนุษย์ในการไว้วางใจคนใกล้ชิด และเป็นคติธรรมด้วย การดำเนินเรื่องแบบนิทานชาดก คือมีนิทานซ้อนนิทาน เช่น ตอนพระฤๅษีชวนให้ท้าวพรหมทัตศึกษาอยู่ด้วย ท่านได้ยกนิทานปริศนาเพื่อเป็นอุทาหรณ์ให้ท้าวพรหมทัตทรงวินิจฉัยด้วยพระองค์เอง

โครงเรื่องทั่ว ๆ ไปเป็นนิทานคติธรรมเปรียบเทียบกรรมดี(ขุนพิต) และกรรมชั่ว(ขุนจิต) โดยแทรกด้วยนิทานปริศนามาผูกโยงเป็นโครงเรื่องใหญ่ อันนำไปสู่แก่นของเรื่องที่ดำเนินทางภูมิปัญญาคือผู้มีปัญญาย่อมบรรลุเป้าหมาย และสมหวังด้วยปัญญา

๑) ตัวอย่างสำนวนการพรรณนา กวีได้พรรณนาความงามธรรมชาติ ซึ่งเป็นลักษณะของกวีนิพนธ์ไทย ที่มักจะอวดฝีปากในเชิงพรรณนาโวหารชมนก ชมไม้ และใช้ชื่อตามภาษาท้องถิ่นภาคเหนือ

โคลงที่ ๕๒ ○ แลนเลนหนูไหนเด่น จอนจิก
 หมี่หมู่หมุทรายมิก หมิ่นเหม้น
 ลิงลมบ้างบางซิก ซอนซอน เขาเอ
 กินแต่สุกเสี้ยงเหล่น อิ่มเอิ้นกันหนึ
 (แลน-เหี้ย เลน-ตะกวด ไหน-กระรอก จอน-ฟังพอน (จอนพอน ก็ว่า)
 จิก-กระถิก (กระรอกข้างลาย) หมิ่น-หมิ่น สมเสร็จ บางซิก-บ้างชนชาว
 เขา-หยุด ไม่ไหวติง เสี้ยง-หมดสิ้น เอิ้น-ร้องเรียก)

โคลงที่ ๕๕ ○ ผุ่กนกดงดำนด้าว พเนโน
 ละเลื่อนลงพนาลัย เตือนถ้อง
 ฉาวฉาวต่างตัวไป คบคู่ คอยเอ
 จับจอตริงเรียงร้อง เรียกผู้ฟังเมีย

โคลงที่ ๑๓๙ ○ ภมรมมเรศแม่น้ ภมรี
 บินแบ่งตอมวะวี วีว้อง
 ชมรสหมู่จามจี จุมคลี่ คันท์เฮย
 คัดกรังเงิงเนื่อน้อง หน่วงเหนี่ยวหญกัย
 (ภมเรศ, ภมรี-ผึ้ง แมลงภู่ วะวีวี-เสียงร้องของผึ้ง
 จามจี(จาวจี)-แรกแย้ม จุมจี ก็ว่า จุม-ตุ้ม ดอกตุ้ม)

พรรณนาโวหารจำนวนมากที่กวีได้ร่ำพันห่านองนิราศ กล่าวถึงตอนที่ท้าวพรหมหัตถ์ตดองนิราศ
 เมือง หรือตอนที่ท้าวพรหมหัตถ์ร่ำพันถึงวิบากกรรมที่ได้รับ ดังนี้

โคลงที่ ๖๓ ○ ะวีวหนาวเหน้อยคร้าม เย็นใจ เช่นนอ
 นอนปานอนพฤษไพโร ด่านด้าว
 หนาวพี่เคยหนาวโน มือแม่ เหมาะะเฮย
 หนาวพราภมาพลัดท้าว ที่ฝันฝักถนอม

โคลงที่ ๖๕ ○ แม่คือน้ำช้อยเชียว ชรแสสินธุ์ สว่างเอ
 เรียมเจกปลาถมถวิล แอ้วอัน
 พระคือดอกดวงชิน ชวิกขึ้น เขยเอ
 เรียมราชจงเฝ้าฝัน ฝากหน้าคือภมร
 (ชรแส-กระแสน้ำ แอ้ว-เล่น เทียวเล่น อัน-นั้น
 ชินชวิก-มีค่าของชีวิต ชวิกา-ความเป็นอยู่)

โคลงที่ ๑๖๐	○ แสนขุนอเนกขำ	โนวัง มากเอ
	แสนดำรีพลายพัง	หมุ่ม้า
	แสนสาวไฝแฝงทั้ง	เทวีราช กิติเฮย
	ไครบมารู้ขำ	ที่ห้องพนาสณฑ์

โคลงที่ ๑๖๑	○ เคยสองซ้อหน้าแนบ	บรรทม อยู่เอ
	นอนเสื่อสุขเสวยรมย์	ร่วมเจ้า
	เคยเห็นหมุ่สาวสาม	สนุกตีมาก มีเฮย
	โฉมเจกฉิ่งฟ้อนเฝ้า	แกวงกิ่งจามรี
	(เสื่อ-ฟูก เจกฉิ่ง-ประชันกัน กิ่ง-กัน)	

โคลงที่ ๑๖๒	○ บัดนี้เป็นเนื้อเถื่อน	กินแซม บาปหนอ
	นอนแผกผอยฝนแรม	รัวร้าย
	หนาวเหน็ดโศกดมแถม	ถนอมอยู่ เย็นเฮย
	ปลองปลีกมีข้าหว้าย	รอดรู้โฉมศรี
	(หนาวเหน็ด-หนาวเย็น ปลองปลีก-ปองปีก (อยากมีปีกกิน) รอด-ถึง (ออกเสียงว่า ฮอด))	

๒) โวหารพรรณนาความงามของสตรี กวีได้พรรณนาความงามของนางคันธาไว้ด้วยวรรณศิลป์เชิงอุปมาอุปมัย ดังนี้

โคลงที่ ๒๕๒	○ คันธาพิศษล้า	ไตรจักร
	พิโรจน์เรื่องศุภลักษณ์	ยิ่งแย้ม
	ยามศรีดำเนินหนัก	จักโลก เล็งเอ
	พระโอรสผู้คือต้องแค้น	แต่ฟ้าลงเจลา
	(ไตรจักร-สามโลก จักโลก-จักขุโลก ตาชาวโลก ต้อง-สลัก ฉลุ แค้น-วาด เขียนรูป)	

โคลงที่ ๒๕๔	○ คันธาพรายผ่องแผ้ว	ใสสะบอน
	มุขมาศวรรรดาออน	แว่นฟ้า
	เจียรจาตั้งจักถอน	อกเทพ ทิพเฮย
	สองเนตรปฐนขันขำ	ขาดขวันขวัญชวย
	(สะบอน-สดใสดงาม วรรรดาออน-ผิวสีชมพู แว่น-กระจก เจียรจา-เจรจา ปฐน-ปฐนปาน ดั้งหนึ่ง ขันขำ-เช่นหมา)	

โคลงที่ ๒๔๕ ○ นมนางนวลหอมผั่ง ผิวฉาย
 ปานเป่งเปลี่ยวสุรียอวาย ออกไหม้
 นากีสั่งไสสาย สาโรช เรืองเฮย
 องค์อวลพิศเพียงไท้ เทพตันกัทลี
 (หอมผั่ง-กำลังหนุ่ม (เต่งตุม) ฉาย-พิศวง
 เปลี่ยว-เปลว อวาย-ไอ แสง กัทลี-ตันก้วย)

โคลงที่ ๒๔๖ ○ อรุรงรองรองไท้ เทียมชงฆ์
 ไสสอดโยนีองค์ อ่อนอ้วน
 ปทุมจิ้งจกปลง ปลดส่อง สุรียเฮย .
 กลมกล่อมนงนี้ล้วน เลิศล้ำล้ำค่า
 (อรุรง-ชา โยนีองค์-อ้วยวะเทศ คำ-ทองคำ)

๓) สอนปรัชญาพุทธศาสนา โคลงพรหมทัศน์นอกจากจะอิงอยู่กับชาดกแล้ว กวียังแทรกหลักธรรมอยู่ในส่วนที่เป็นเนื้อหา และการดำเนินเรื่องอยู่ทั่วไป เช่น

โคลงที่ ๒๔๑ ○ เจ้าเลี้ยงทุกค่าเข้า แล่งฉาย
 ปลูกปลูกต่างตามาย ผ่องก็
 ดังดาอยู่ขงชววย การบาป เบียนนั้น
 ตายเที่ยงตกเจ้านี้ สู้ห้องอบายภูมิ
 (แล่งฉาย-เย็นเข้า ปลูกปลูก-แต่งตั้ง ผ่อง-ดู ก็-แต่ก่อน
 ขงชววย-ชนชววย เบียน-เบียดเบียน)

โคลงที่ ๒๔๒ ○ ร่มไม้มันเข้าอยู่ เย็นยง
 หักกิ่งลงมารอง นิ่งน้อ
 หมิงชายทั้งทั้งผอง ผืนโลก เล็งเฮย
 วิชากรรมสร้างป้อ เปนหื้อทันใจ
 (เย็นยง-เย็นร่ม ป้อ-พอกพูน เปนหื้อ-เปลี่ยนให้)

โคลงที่ ๒๔๓ ○ คนใดซุชาติร้าย ทั้งดิบ
 กรรมหากยุงฉิบ มอดมล้าง
 ผุ่งไฉชอบธรรมสิบ ประการแก่น กั้นเฮย
 แม่นดกน้ำหล้าง จ่อมจิวคอฟู
 (ยุงฉิบ-ยัวให้ฉิบหาย หล้าง-หากแต่ จ่อมจิว-จมดิ่ง ฟู-ลอย)

(คนที่เกิดมาชั่วร้าย กรรมก็จะชั่วให้หมดม้วย ฉิบหายไป คนใดประพฤดิชอบอยู่ในธรรม
สิบประการ แม้จะตกน้ำ (ตกนรก) ยังลอยคอได้ไม่ตาย)

๔) ภาษิต พบว่าภาษิตที่สอดแทรกอยู่ในโคลงพรหมทัตนี้มีจำนวนมาก และนิยมที่ใช้กันอยู่ทั่วไป
ไปตลงชาวไทยทุกภาคทุกท้องถิ่น ต่างแต่ภาษาถิ่นเท่านั้น ส่วนเนื้อความนั้นจะเป็นสาระเดียวกัน เช่น
(หงส์กับกาไม่ควรปะปนกัน)

โคลงที่ ๘๘	○ เราน้ำเชื้อชาติ	พงศ์พันธุ์
	เป็นเผ่าหงส์สุพรรณ	แว่นฟ้า
	อย่าไปเสพบกับกัน	กาแก่เงาเฮย
	พามุมวลนี้เข้า	ชีพเจ้าเสียตน
	(แก่เงา-อับเงา หมองมัว	ช้า-ดำช้า)

โคลงที่ ๔๐๖	○ ดังถาหึ่งห้อยอยู่	ดงหนา
	จักเทียมสุรียา	ยากแท้
	หงส์ทองดังถากา	ไปเพื่อน เพราชา
	ตม่อนพรองพร่องแก่	เยื้องน้อปมา
	(แสงหึ่งห้อยถาจะเทียมแสงอาทิตย์ หงส์ทองถาจะเป็นเพื่อนกับกา)	

โคลงที่ ๔๕๖	○ คันทายไปเกิดกลัว	เกจ
	ปละปลั่งเบลิยวไฟวี	วาบไหม้
	เป็นคนดุจตัวมี	แมงมอด เมืองเอ
	กักกลั่นกลอนนั้นให้	โมฆะมล้างมุนทิน
	(เกจ-นรกอเวจี ปละปลั่ง-โชติช่วง เบลิยว-เปลว	
	กักกลั่นกลอน-ป้องกัน มุนทิน-มลทิน)	

(ครันตายไปจะตกนรกมอดไหม้อยู่ในอเวจี เพราะทำตัวเป็นมอดเจาะไชบ้านเมือง จง
ป้องกันอย่าให้มีกรรม(มลทิน))

โคลงที่ ๓๒๕	○ ตนข้าประจจุเพียง	หอยหิน
	ปะเท่าเทียมฐลิติน	ราชไท้
	ปมีว่าจักชิน	ฤทธิ์สอด สูงเฮย
	ยศม่อนก็ยอนให้	งอกเงื่อมเงาทแมง
	(ชิน-ชิน ชัดชิน ม่อน-ข้าพเจ้า ยอน-เพราะ)	

ข้ากับเจ้า ข้าก็เทียบได้ดังหินหอย ไม่เท่ากับชิตินพระองค์ได้ ไม่อาจฝันวาสนาสู่ฤทธิ์พระราช
ยศศักดิ์ของข้าบาทก็เพราะเงื่อมเงาแห่งพระองค์

๓. วรรณกรรมภาคเหนือประเภทคำวขอ เรื่องหงส์หิน

การที่เลือกคำวขอเรื่องหงส์หิน มาเป็นตัวอย่างในการศึกษาเพียงเรื่องเดียว เพราะว่าเป็นเรื่องหงส์หินนี้เป็นเรื่องที่ชาวภาคเหนือนิยมกันมาก โดยเฉพาะฉบับคำวขอ ถือว่าเป็นสำนวนที่มีกวีโวหารไพเราะ และนิยมนำมาเล่าคำวกันเสมอ ๆ ในอดีต นอกจากนี้ยังพบว่าเรื่องหงส์หินของภาคเหนือมีหลายบทกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะเรื่องหงส์หินฉบับที่ประพันธ์เป็นโคลงชื่อเรื่องว่า "หงส์ผาค่า" นั้นยาวถึง ๘๐๔ บท และยังพบว่าฉบับที่แต่งเป็นคำวธรรม (สำหรับเทศน์) ก็มี

๓.๑ เนื้อเรื่องย่อ

พระเจ้ากรุงพาราณสี มีอัครมเหสีชื่อนางวิมาลา และมีมเหสีรองอีก ๖ องค์ ต่อมามเหสีทั้ง ๗ องค์ ทรงพระครรภ์พร้อมกัน มเหสีทั้งหกคลอดพระโอรสมาก่อน ส่วนนางวิมาลายังไม่คลอด พระเจ้ากรุงพาราณสีจึงเรียกโหรมาทำนาย โหรหลวงทำนายว่าพระโอรสมีบุญญาธิการมากเป็นพระโพธิสัตว์มาเกิด พระเจ้ากรุงพาราณสีตีพระทัยมากจึงปูนบำเหน็จโหรหลวง และสั่งให้นางสนมดูแลนางวิมาลาอย่างใกล้ชิด ฝ่ายพระมเหสีทั้งหกทราบเรื่องก็เสียใจที่โอรสของตนไม่มีบุญญาธิการ จึงปรึกษากันกำจัดพระโอรสของพระนางวิมาลาเสีย ครั้นเมื่อพระนางวิมาลาประสูติพระครรภ์ นางทั้งหกจึงแอบนำเอาลูกสุนัขมาแทนพระโอรส และขโมยพระโอรสไปทิ้งใต้ปราสาท ส่วนพระอินทร์ทราบจากพระแท่นบัลลังก์แข็งกระด้าง จึงส่งทิพยเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ถูกรังแก จึงใช้พระวิสุกรรม (วิสุกรรม) ให้รีบมารับพระโอรสไปเลี้ยงยังเทวโลกก่อนที่จะตกลงถึงพื้นดิน ส่วนพระมเหสีทั้งหกรีบไปกราบบังคมทูลว่า บัดนี้พระนางวิมาลาได้ประสูติพระโอรสมาเป็นลูกสุนัข พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพิโรธว่าพระนางไฝต่ำ สมคู่กับสุนัข จึงขับนางวิมาลาไปกับลูกสุนัขออกไปจากพระราชวัง พระนางก็หอบหัวลูกสุนัขโดยเข้าพระทัยว่าเป็นโอรสของตน พเนจรไปอาศัยอยู่กับตายายผัวเมียในสวนแห่งหนึ่ง ตายายก็รับพระนางไว้เป็นลูกเลี้ยง

เมื่อพระโอรสทั้งหกเจริญวัย พระราชาก็โปรดให้หาเด็กที่เป็นสหชาติโยธา (เด็กที่เกิดวันเดียวกันมาเป็นบรืวาร) และรับใช้พระโอรสทั้งหก แต่ก็มีพระราชโองการห้ามไปเล่นที่ประตูทิศใต้ของเมือง เพราะว่าจะมียักษ์มาจับคนไปกินเป็นอาหารทุกเจ็ดวัน ฝ่ายโอรสพระนางวิมาลาเจริญเติบโตมาบนสวรรค์ พบว่าตนไม่มีแม่ ก็รับเจ้าทูลถามพระอินทร์ ๆ จึงเล่าความจริงให้ฟัง และบอกว่าบัดนี้พระมารดาอาศัยอยู่กับตายายในสวน พระโพธิสัตว์จึงขออนุญาตไปหาพระมารดาวิมาลา พระอินทร์เห็นว่าเติบโตพอสมควรแล้วจึงอนุญาต และให้ของวิเศษสองอย่างคือ พระขรรค์ และหงส์หิน (หงส์ซึ่งพระอินทร์เสกจากหินเมื่อพระโพธิสัตว์จะเดินทาง หงส์หินจะกลับร่างเป็นหงส์ทอง) เพื่อใช้เป็นพาหนะไปเมืองพาราณสี ครั้นพระโอรสไปถึงสวนตายายแล้วจึงเล่าเรื่องให้พระมารดาฟัง พระมารดาวิมาลาไม่เชื่อ พระโพธิสัตว์จึงอธิษฐานว่าถ้าเป็นพระมารดาจริง ๆ ก็ขอให้น้ำนมไหลออกมาจากพระเต้า ปรากฏว่าน้ำนมได้ไหลพุ่ง

เข้าสู่พระโอรสพระโพธิสัตว์ พอเห็นประจักษ์ทั้งพระมารดาและพระโอรสก็ตีพระทัย และอาศัยอยู่กับดา
ยายอย่างมีความสุข

อยู่มาวันหนึ่งพระโอรสได้ไปเล่นกับพระกุมารทั้งหก เห็นพระกุมารทั้งหกมีลูกสะบ้าทอง พระ
โอรสจึงกลับมาอ่อนให้พระมารดาหาสะบ้าให้ แต่พระมารดาสนใจจึงหาลูกหมากนิมแดง (ลูกสะบ้าที่เป็น
เมล็ดผลไม้) ให้ พระโพธิสัตว์จึงเอาลูกหมากนิมแดงไปเล่นพนันกับสะบ้าทองของกุมารทั้งหก ได้ลูกสะบ้า
ทองก็เผลอลับมาให้ดายายนำไปขาย เพื่อนำเงินมาจับจ่ายของจำเป็น วันหนึ่งหลังจากเล่นได้ลูกสะบ้าทอง
แล้วก็กลับบ้าน พระกุมารทั้งหกได้บอกว่าทางที่จะกลับไปนั้นจะมียักษ์มาคอยจับคนกินเป็นอาหาร พระโพ
ธิสัตว์บอกว่าได้ฆ่ายักษ์ตายแล้ว พระกุมารทั้งหกจึงให้ทองแก่พระโพธิสัตว์ และขอร้องว่าอย่าบอกใครว่าเป็น
ผู้ฆ่ายักษ์ กุมารทั้งหกจึงกลับไปเข้าเฝ้าพระราชบิดา และอ้างว่าพวกตนเป็นผู้ฆ่ายักษ์ได้ พระราชบิดา
ทรงปราบปลื้มพระทัยมากที่เห็นพระราชกุมารทั้งหกมีความสามารถ จึงจัดงานรับขวัญโอรสทั้งหก ภายหลัง
พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงเข้าพระทัยว่ากุมารทั้งหกมีเดชาญาพมาก จึงตรัสสั่งให้กุมารทั้งหกออกติดตาม
เสด็จยาซึ่งถูกลักพาตัวไปนานแล้ว กุมารทั้งหกมีความกลัวอย่างมาก ในที่สุดพระกุมารทั้งหกจึงแอบไปขอ
ความช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงทูลลาพระมารดาไป พระมารดาคัดค้าน แต่ดายายได้
ตรวจดูโชคชะตาราศีของพระโพธิสัตว์แล้วเห็นว่า ถ้าเดินทางครั้งนี้จะได้รับโชค ในที่สุดพระมารดาจึง
ยินยอมให้ไป พระโพธิสัตว์จึงเสด็จไปตามยาพร้อมกับกองโยธาของกุมารทั้งหก ครั้นกองโยธาเดินทางมา
ถึงแม่น้ำกว้างใหญ่ พระโพธิสัตว์จึงให้กุมารทั้งหกและโยธาพักคอยอยู่ที่ริมทำน้ำ ส่วนตัวพระองค์เองจะ
อาสาติดตามเสด็จยาเพียงพระองค์เดียว พระโพธิสัตว์จึงเสด็จขึ้นหิ้งหงส์หิน หงส์ก็กลายร่างเป็นหงส์ทอง
เดินทางอากาศ ผ่านเมืองยักษ์ และได้แวะไต่ถ้ำมาถึงเสด็จยา เมืองละวันสองวัน แต่ละเมืองพระโพธิสัตว์
ได้พระราชธิดาเจ้าเมืองยักษ์เหล่านั้นเป็นพระมเหสีทุกเมือง ชื่อว่า นางมุกขะวดี นางจุละกันทา (จุลคัน
ธา) และนางสะหรีจันดา (ศรีจันทา) แล้วก็ร่ำลาพระชายาเหล่านั้นเพื่อขอติดตามเสด็จยา ในที่สุดก็พบ
พระเจ้ายา และบอกว่าตนจะเป็นผู้พาพระเจ้ายากลับเมืองพาราณสี พระเจ้ายาที่หิ้งหงส์หินมาด้วยกับพระ
โพธิสัตว์ ฝ่ายยักษ์ทราบพระเจ้ายาหนีไป ก็ออกติดตามและมาพบพระโพธิสัตว์ก็เกิดสู้รบกัน พระโพ
ธิสัตว์ฆ่ายักษ์ตายทั้งหมดกองทัพ พาพระเจ้ายาผ่านเมืองที่พระโพธิสัตว์ได้ชายา และเชิญชวนพระชายาทั้ง
สามองค์ติดตามมาด้วย ด้วยอำนาจของพระโพธิสัตว์ ปราสาทของพระชายาก็ลอยตามหงส์หินมาถึงริมฝั่ง
น้ำที่กุมารทั้งหกคอยอยู่ พระโพธิสัตว์จึงให้ปราสาทลงพื้นคอยพระองค์ ส่วนพระองค์ก็พาพระเจ้ายาไปหา
พระกุมารทั้งหก

ทั้งหกกุมารเห็นว่าได้ตัวพระเจ้ายาตามประสงค์แล้ว จึงคิดจะทำจัดพระโพธิสัตว์เสีย และ
ช่วยกันรุมทำร้ายพระโพธิสัตว์จนถึงแก่ชีวิต แล้วจึงนำตัวพระเจ้ายาเสด็จบนหลังช้างกลับสู่เมือง พระเจ้า
กรุงพาราณสีทรงตีพระทัยที่ได้พระมารดากลับคืนมา ชมเชยว่าพระกุมารทั้งหกเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ และบุญญา
บารมีสามารถฆ่ายักษ์ได้สำเร็จ จึงทรงให้จัดงานฉลองเป็นการใหญ่เพื่อรับขวัญพระเจ้ายา

ฝ่ายพระชายาททั้งสามคอยพระโพธิสัตว์ไม่เห็นกลับมา เป็นเวลานาน จึงพากันออกติดตามค้นหา จนพบศพ ทั้งสามนางต่างก็คร่ำครวญด้วยความอาลัย จุดธูปเทียนบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ร้องถึงพระอินทร์จะ ต้องมาช่วย จึงแปลงกายเป็นมาณพหนุ่มน้อยเข้ามาเกี้ยวนางทั้งสามและอาสาจะเลี้ยงดูให้เป็นมเหสี นาง ทั้งสามก็ไม่ยอมนิ ยังมั่นคงต่อพระโพธิสัตว์เช่นเดิม ครั้นพระอินทร์แปลงกายเป็นยักษ์ชราขอชากศพไปกิน นางก็ไม่ยอม กลับยินดีให้ชีวิตของตนทั้งสามแทนศพสามี ขอให้ยักษ์ชราจงกินตัวนางตามแต่ใจยักษ์เถิด ยักษ์จำแลงเห็นว่านางทั้งสามมั่นคงต่อสามีมาก จึงร้ายเวทย์มนต์ชุบชีวิตสามีคืนให้นาง จากนั้นพระอินทร์ก็ ลาพระโพธิสัตว์และนางทั้งสามกลับไป พระโพธิสัตว์จึงพาชายาทั้งสามเดินทางกลับเมืองพาราณสีต่อไป

พระเจ้ายาอยู่ในเมืองพาราณสีด้วยความอาลัยหลานที่ได้ช่วยชีวิตนางมาจากยักษ์ พระเจ้า ยาจึงเล่าเรื่องให้พระเจ้ากรุงพาราณสีตามความจริงทั้งหมด เมื่อทราบดังนั้นพระเจ้ากรุงพาราณสีจึงประกาศ จะฉลองพระนครเป็นการใหญ่ และประกาศให้ประชาชนทุกทิศมาร่วมสมโภชพระนครด้วย พระเจ้ายา พยายามสอดส่องดูผู้คนที่มาเที่ยวชมงาน ในที่สุดก็พบพระโพธิสัตว์จึงให้เสนาไปเรียกตัวมา เข้าเฝ้าพระเจ้า กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ตรัสเล่าเรื่องของตนแต่หลังมาโดยตลอด พระเจ้ากรุงพาราณสีจึงให้ได้ สวณคดีความโอรสทั้งหก และพระมเหสี เมื่อทรงประจักษ์ความจริงจึงสั่งประหารทั้ง ๑๒ พระองค์ ครั้น เพชฌฆาตประหารศิระะถึงพื้น แผ่นดินก็แยกรับบุคคลทั้ง ๑๒ คนลงไปสู่ปรโลกทันที

หลังจากนั้นพระเจ้ากรุงพาราณสีจึงให้คนไปพูลเชิญนางวิมลอายุอยู่หลายครั้งหลายครา แต่ก็ ไม่สำเร็จ จนกระทั่งพระเจ้ากรุงพาราณสีต้องเสด็จไปขอโทษนางด้วยพระองค์เอง และให้จัดกระบวน แห่งนางเข้าเมืองอย่างสมพระเกียรติ และอภิเษกพระโพธิสัตว์ครองเมืองแทนสืบไป

ตอนท้ายเรื่องมีประชุมชาดกไว้ คือกล่าวว่ตัวละครใดกลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า และ พระญาติ ไว้ด้วย

๓.๒ ตัวอย่างสำนวนโวหาร

คำขอเรื่องหงส์หิน เป็นเรื่องที่นิยมกันมากในภาคเหนือเรื่องหนึ่ง นอกจากเนื้อเรื่องจะ สนุกสนานตามแนวจักร ๑ วงศ์ ๑ แล้ว สำนวนโวหารก็ไพเราะตามกระบวนของคำขอ ดังนี้

๑) โวหารพรรณนาจาก กวีภาคเหนือมีฝีปากดียิ่งในการพรรณนาจากธรรมชาติ โดยเรียก ชื่อไม้ นก สัตว์ตามภาษาถิ่นภาคเหนือ โดยเฉพาะคำขอเรื่องหงส์หินนี้ได้รับการยกย่องว่าฝีปากเชิง พรรณศิลป์ดีเยี่ยม ให้สังเกตุจากตัวอย่างต่อไปนี้

ล้วนแต่รุกษา บงขางไล่เพาะ	แห่นส่งต้นลำยง	ไชง-เขต ขง กี่ว่า หยาดหย้าย-กระจาย ละวง-รายรอบ
ไม้เพาะไม้แงะ หยาดหย้ายตามไชง	พื้นละวง ภูดอยขอบกว้าง	
สมุลแว้ง จันหน้แดงหัวข้าง	หอมกลิ่นคันทรสเร้า	
สารภีหลวง ภูเฝ้าบินเท้า	สนสอดเข้าชมดวง	

หมากกอกหมากนะ สำนั้วไม้จ้วง	โปรงไบพวง คะยอมดอกสร้อย	
หมากม่วงคำแดง เหมือนแก้มสาวน้อย	หมากขางดอยลูกเงาะ	
ลำสาตลำไย เหม้าสายกะเซาะ	ชะมอกเอื้องนানা	
ทั้งกาลำพริก แลเกสณา	ชอนดอกเป็นยา ราคาบ่ค่อย	กาลำพริก- กัลปพฤกษ์ เกสณา-กฤษณา
ตะแบกหูกวาง ไม้ยางเป็นถ้อย	ชะเคียนดงไม้ซ๊ก	
ไม้หาดตาลควาย เหม้าสายหมากควัด	ดินดั่งห่มใบมุง	
ไม้เหียง ไม้จุ่น ส่งลำสุดสูง	เตื่อเกลี้ยง ไทรลุง นมจ้วหมากห้า	
เคี้ยะแลสน ลอยบนเป็นผ้า	ไม้คอนตาหมากซ๊ก	
มุกน้อยมุกหลวง มีสารพัด	สัตว์สิงห์ถ้วนานา	
ล้วนแต่หนัก วิหคปีกษา	เขาขวาทวา อีสู่แลอัน (ชื่อนก)	
บ้าง เลาะแขวตง หมากปกขมัน	ตระเหว่าวอนรำร้อง	
	ฯลฯ	
เท่าเอกาตน บ่มีลูกน้อง	ลัดปากกว้างคอยดง	
หันแต่หมูไม้ คีรีเขาโขง	บุหร่งรำวอน ร้องว่าจิจ้อ	หัน-เห็น
แมงว่างแมงโย แมงเต็งม้าห้อ	เสียงโยดั่งแผดเพราะ	
ง่อมจันใจ เดินไปซอดเซาะ	น้กหมื่นเส้นหลายโยชน	ง่อมจัน-หงอย เหงา
กว่าจักได้พบ ยังอนาโต	อรัญญู ปาดคงต่องเต้า	
ราชสีห์สิงห์ พยัคโฆโครังเผา	กวางฟ่านเยื้องแรดซ้าง	ซอดเซาะ-ทะลุ บุ๋น-ตันตัน
ละมั้งจ้วแดง เดินแฝงซอดลว้าง	บุ๋นซ้างพงซ้า	
ละมั้งละไว้ มีมากหนาหนา	ตำแน้มตำ ทรายสิ่ง मैं	
เห็นลูกเสือปลา ค่างลิงวิ่งเต้น	ปาวเพื่อยเครือกึ่งไม้	
อีกุ๊ดอีฮุย ซอดดงเซาะไซ้	เหมราชไกลสังโต	
แต่มีปีกใช้ บินปลอกโช	ตัวใหญ่ตัวโต เท่าซ้างพลายกล้า	
ครั้นมัดเขาหลวง ไปทิศฝ่ายหน้า	ที่อูมาบอกซ้น	

๒) โวหารนารีปราโมทย์ คือการพูดจาเกี่ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว แสดงถึงความเสน่หาอารมณ์ซึ่งกันและกัน สำนวนโวหารดังกล่าวหนุ่มสาวสมัยอดีตมักจะจดจำมาพูดจาหยอกล้อกัน หรือเกี่ยวกัน ที่เรียกว่า "คำอู้บ่าวอู้สาว" เช่น

ฟู่จาปราศรัย ไปมาตอบท้า	หยิกหยอกเล่นพึงเคียว	พึงเคียว-หยอกเข้า ฟู่จา-พูดจา
เกิดกามะร้อน เพศไฟแสนเปลี่ยว	เกี่ยวกอดคอ น้องรักไว้มัน	

สองสงวน สองเกลียวกอดผืน	ไสยานอนหนีบแน่น	เปลี่ยว-เปลว
การสงสาร นางป่หลักเว้น	ยอมผ่อนท่อนงธรรม	หนีบ-แน่น-แนบแน่น
ในคืนนั้น บียับหลับฝัน	เกลียวกอดพัน ยียวนม่วนเล่น	หื้อ-ให้
จนรุ่งรวายตรี นกบินล่าเต็น	ออกคอนรังชันข้าว	ม่วน-สนุก
(ตอนพระโพธิสัตว์กับนางจุลคันธา ไอ้โลมกัน)		รวายตรี-ราตรี

๓. โวหารสะท้อนอารมณ์ โวหารสะท้อนอารมณ์เป็นโวหารเด่นอย่างหนึ่งของวรรณกรรมพื้นบ้านไทยทุกภาค รวมทั้งวรรณคดีด้วย ซึ่งกวีพื้นบ้านนิยมจะรำพันความเศร้าสลดของตัวละครตอนประสพยุคเข็ญ ที่เราเรียกว่า "สัลมังควิสัย" การรำพันความทุกข์เวทนา ความวิบโยคจากคนรัก เหล่านี้เป็น การย่ำถึงหลักธรรมของพุทธศาสนาอีกด้วย แต่กระนั้นกวีมักจะตอกย้ำให้เห็นความวิบโยคโศกเศร้าเพื่อสร้างความสะท้อนอารมณ์ให้แก่ผู้อ่านผู้ฟัง และปลุกมโนคติให้ผู้อ่านมีอารมณ์คล้ายตามตัวละครในเรื่องอันเป็นปมเด่น ทางด้านวรรณศิลป์ของวรรณกรรมพื้นบ้านไทยอีกด้วย

ดังตัวอย่างในเรื่องคำขอลงสัทสนธิ เมื่อพระโพธิสัตว์พ่ายและพระชายาทิ้งสามกลับเมือง ซึ่งเรื่องก็จะจบลงด้วยสุขนานุกรม แต่เพื่อโครงเรื่องกลับเปลี่ยนแปลงให้ผิดคาดหมายของผู้อ่านผู้ฟัง นั่นคือพระโพธิสัตว์(ตัวเอก) ต้องมีอันเป็นไปถึงแก่ชีวิต นางทั้งสามตามมาพบพระศพก็เศร้าสลด อาลัย วิบโยค และหวาดหวั่นต่อชีวิตตนเองอยู่โดดเดี่ยวกลางป่าดง ซึ่งตอนที่นางทั้งสามรำพันวิบโยคตอนพบศพของพระโพธิสัตว์ กวีภาคเหนือได้รำพันไว้อย่างกินใจ ดังนี้

บั้นผู้คน ดูปางโค่นยับ	หล่มเสียงทำลาย	หัน-เห็น
หันพระหน่อเนื้อ ทอดองค์คนตาย	หงายนอนดิน ที่หน้าค่ายตั้ง	ดูบ-กระท่อม
นางชัลดาทัน กัดกลสลับ	หยุดปราสาทที่นั่น	หลุหล่ม-ล้มพัง
ก็รีบลงมา หาเจ้าเจืองชั้น	พากับหอบอุ้มเอาองค์	เสียง-สิ้นหมด
ว่าเจ้าที่รัก ปรามยักทั้งโขลง	ผีพรายดง บ่ทำร้ายได้	ชัลดาท-ทอดสายดา
ดังฤมาตาย อยู่ที่ริมใกล้	จักถึงพาราแห่งท้าว	สลับ-สะตั้ง
คือกคน รำรนข้าวข้าว	สยบท้าวกลิ้งไปมา	รำรน-คร่ำครวญ
คันชานาฎน้อง กอดเอาหัตถา	ศรีจันทร์ธา กอดพระบาทเจ้า	ข้าว ๆ-อาการ
मुखวดี หอบองค์หน่อหน้า	กับอกนางนาฎให้	ชวักไชวี่
ว่าโอยทุกขัง ลัดดงป่าไม้	หลายโยชนกกล้าทวยมา	ทวย-ตาม ออก
หมายเพ็งบาทเท้า เป็นสามีกา	มามรณมิ่งมรณมี้วยหน้า	เสียงว่า โดย
มาละทั้งสาม หมู่มุมตัวข้า	กลางดงป่าไม้	ละ-ทั้ง ชุม-พวก หมู

หนีจากบิดา บ้านเมืองขว้างไว้	เพราะความรักเจ้าทวยมา	
เจ้าที่รัก มานอนหลับตา	ละชายน สามหญิงข้าเจ้า	
ไปเสียคนเดียว ทั้งทุกขโศกเศร้า	หื้อสามนาง เล่าพี่น้อง	เลา-งาม
ข้าเป็นผู้หญิง กลางดงเทศท้อง	ลูกมาสั่งข้าสักคำ	
เถอะเจ้าที่รัก แม้นทุกขัง	อรัญญ์ ป่าไม่มีดเศร้า	โขง-เขต
จักหันหน้าไฟ เหมือนพระจอมแห่ง้า	ที่โขงเมืองเราเขตยักษ์	

๔) ประเพณีทำขวัญบายศรี ซึ่งเรียกตามภาษาถิ่นเหนือว่า "ฮ้องขวัญ" เรื่องคำขอหงส์หิน ได้บันทึกจารึกของท้องถิ่นไว้สม่าเสมอ เช่น ตอนที่ตัวเอกกลับสู่เมืองก็ต้องทำพิธีเรียกขวัญ ซึ่งคนไทย โดยทั่วไปเชื่อกันว่า "ขวัญ" เป็นสิ่งที่สถิตอยู่ในร่างกาย เมื่อตกใจหรือมีภัยมาสู่ตัว ขวัญจะหนีไปจากร่าง ภายชั่วขณะ ฉะนั้นจึงต้องทำพิธีเชิญขวัญ เรียกขวัญ กลับเข้าสู่ตัว หากขวัญยังไม่กลับมาสู่ร่างกาย จะมี ส่วนทำให้บุคคลนั้น ๆ ตกใจง่าย (ขวัญหนี) ใจเหม่อลอย ฉะนั้นเมื่อไปผจญภัยกลับมา หรือเดินทางไกล หรือไปป่า คนไทยมักจะทำพิธีเรียกขวัญ ผูกข้อมือ ตามจารีต เช่น ตอนที่พระโพธิสัตว์เข้าเมืองก็ทำพิธี เรียกขวัญเช่นเดียวกัน ดังนี้

ศรีษะสุกร ตั้งย้ายเวดล้อม	ห้าหัวถั่วหมูนัน	ย้าย-เรียงราย
เอาด้ายผูกมัด แล้วเรียกทูลขวัญ	จอมนักษรรมี มารดาเจืองเจ้า	เป็นระยะ
ทั้งพระบุตรดา ซายาหน่อหน้า	สามนาง เล่าที่รัก	เจืองเจ้า-เจ้า
แม่ขวัญตกลไกล ที่แคว้นเมืองยักษ์ ผีดิบข้ามแดนเมือง		นาย
หนทักขิณะ แคว้นผีต้องเหลือง	คีรีเรื่อง พฤษย์ไพรปากกว้าง	ทักขิณะ-ทิดได้
สามสิบสองขวัญ เจ้าอย่าได้อ้าง	สอดพนมไพรแหล่งไล่	ซอน-แซม
ขอเชิญมา เหน็บยังดอกไม้	อันปักใส่ส้อมมวมมี	ซอนแซม
กุหลาบกาบช้อน บานซอนจุมปี	สารพี สลิดก้านสั้น	เผื่อผั้น-ผูกพัน
อันนาฏสนม เก็บมาเผื่อผั้น	ปักแซมซอนกลั่นรส	มัด เป็นเกลียว
ชะบังงา ผกาบชด	บานแบ่งสร้อยมาลัย	ถ้อย-เป็นชั้นช่อ
ทั้งดอกเค็ดเค้า ชะแลงหอมไกล	งามวิไล พิกุลดอกน้อย	เข้าแคบ-
ปักบายศรี ตั้งงามเป็นถ้อย	นิลบลลอยเหนือน้ำ	ข้าวเกรียบ
ทั้งดอกตายเหิน ราตรีเลิศล้ำ	หอมรสท้วตองกลางคืน	แดนจีน-นางเล็ด
เข้าต้มหน่วยน้อย เข้าแคบแดนเงิน	อย่าไปแอ้วอินกลางดงปากกว้าง	อิน-โลดแล่น
เชิญมาเสวย รสเชยหลายถ้าน	เข้าหมมลูกลานหน่วยน้อย	ถ้าน-ระดับชั้น,

ทั้งข้าววิฑู จักคู่เรียบร้อย	สุนไส้อ้อยน้ำตาลทราย	สุน-ผสม
กล้วยจันตบพร้อม มีมากเหลือหลาย	ขอถวายทูลทำ องค์คำเจืองเจ้า	
สามสิบสองขวัญ อย่าไปตองเต้า	ที่ป่าไม่มีดมุงเพื่อย	เต้า-เดินไป
โภชนะ บมีเสวย	เชิญมาชมเชย สกิดอยู่สร้าง	
ที่หอมณเฑียร ปราสาทหลังกว้าง	มหาพาราเทศห้อง	
ด้วยพระบิดดา มารดาพี่น้อง	กับสามเจืองเจ้าชายา	
ลัทธิโภคะ ส่วยไรวัดดา	อาการณ แผ่นเนื้อเสื่อผ้า	ส่วยไร-ส่วยอาการ
ทั้งรัชดา ไหลมาชุกหน้า	สุวัฒน์มั่งเท่า	รัชดา-เงิน
ส่วยรัฐา บได้ยั้งเย้า	มุกมาศแก้วจินดา	สุวัฒน์ดา-สุวรรณ
ทับทิมค้อเพชร สอดนิ้วหัตถา	นิลประภา วิฑูรย์บเศร้า	
บัวมรกต ผิวพรรณยอดเต้า	บัทมารคแดงเลิศล้ำ	
มหาสมบัติ ไหลมาเหมือนน้ำ	บัญญัติห่านที่	
เชิญมารับแล้ว อย่าได้ลาหนี	เสด็จศิริ ไพรสมถ์เถื่อนกว้าง	
ประชาชน ใฝ่บอจอ้าง	ที่นั่นแน่นเมืองมาร... ฯลฯ	

๕) **สำนวนภาษิต** กวีภาคเหนือพยายามที่จะใช้สำนวนภาษิตท้องถิ่น ที่เรียกว่า "ประหยหา" (ปรัชญา) แทรกอยู่ในเรื่อง ซึ่งเป็นการเพิ่มความชัดเจนและแสดงฝีมืออีกด้วย เช่น ตอนพระโพธิสัตว์จะฆ่ายักษ์ ได้พูดท้าทายยักษ์ว่า "เลิกพริกขี้หนู" ดังนี้

หน่อโพธิสัตว์ วาดมือกล้าวชี้	บอกยักษ์เผ่าสามานย์	
ว่ามึงอย่าหนี จักได้กินหวาน	ใช้อาหารมึง อย่ามาฟูโกล	ฟู-พูดจา
ชาติพริกขี้หนู มึงบรูได้	เด็กพริกไทยหน่วยน้อย	หน่วยน้อย-เมล็ดเล็ก
ไซเหมือนพริกหลวง เตมพันห้าร้อย บเท่าพริกน้อยฟายมือ		
ฝ่ายยักษ์ ริ่งเข้ามาถือ	พระบุญลือ หยุตพักอยู่ท่า	เตม-หากว่า
ถอดกัญไชย ดวงทิพย์เถียนกล้า	ตัดคอปาลยักษ์	ฟาย-กำมือ
		กัญไชย-ขรรค์ชัย
		เถียนกล้า-คม

๔. **ปริทรรศน์คำวธรรม เรื่องแสง เมืองหลงถ้ำ**

สาเหตุที่นำเรื่องแสงเมืองหลงถ้ำมาเป็นตัวอย่างนี้ ก็เพราะว่าเรื่องแสงเมืองหลงถ้ำเป็น เรื่องที่แพร่หลายมากเรื่องหนึ่งในภาคเหนือ จะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารลายคำวัดพระสิงห์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จิตรกรได้ลอกเรื่องแสงเมืองหลงถ้ำมาเขียนเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังอยู่ที่

ผนังด้านขวามือของพระประธานทั้งด้าน ส่วนด้านซ้ายมือเขียนภาพเรื่อง *สุวรรณะหอยสังข์* แสดงให้เห็นว่า ชาวภาคเหนือยอมรับว่าเรื่อง *พระแสงเมืองหลงถ้ำ* เป็นชาดก และยังสามารถถือกันว่าเป็นชาดกที่ยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าชาติหนึ่ง จึงให้ความสำคัญถึงกับนำเอาเนื้อเรื่องมาเขียนเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหาร ลายคำ อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญของภาคเหนือ คือ *พระสิงห์* (พระพุทธรูปลิงค์)

อีกประการหนึ่งกระบวนการความงามทางด้านวรรณศิลป์ของเรื่อง *แสงเมืองหลงถ้ำ* นี้ น่าจะยอมรับได้ว่ายอดเยี่ยมเรื่องหนึ่งของภาคเหนือ นั่นคือเป็นร้อย(ยาว) ที่ใช้วรรคสั้น ๆ สัมผัสทั้งสระและอักษรอย่างแพรวพราว ซึ่งเอื้อต่อการเทศน์ ทำนองเสนาะของพระภิกษุได้อย่างดีเยี่ยม

ต้นฉบับ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี ได้กล่าวไว้ในคำนำว่า ได้ต้นฉบับมาจากวัด *ป่าสักน้อย* อำเภอสันกำแพง มีทั้งสิ้น ๕ ผูก (จบเรื่องสมบูรณ์) ถอดเป็นอักษรไทยปัจจุบัน และพิมพ์สำเนาเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ รวมอยู่กับเรื่อง *"บัวระวงไกรสอน"* และ *"สุวรรณะเต่าคำ"*

ธรรมเนียมการประพันธ์ ใช้แนวชาดก พระพุทธองค์เมื่อประทับอยู่ที่เชตวันาราม พระภิกษุได้ปรารภกันว่า พระนางพิมพาคร่ำครวญถึงพระพุทธเจ้าด้วยความภักดี พระพุทธองค์ได้ยินโดยทิพย์โสต จึงเสด็จมาสู่มหาสมาคม และตรัสว่าอดีตชาติพระนางพิมพาก็เคยคร่ำครวญด้วยความภักดีเช่นเดียวกัน ดังเมื่ออดีตชาติสมัยพระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระแสงเมือง และในการดำเนินเรื่องมีภาษาบาลีแทรกอยู่ทั่วไป เพื่อแสดงให้เห็นว่าเคยมีอยู่ในพระบาลี ส่วนตอนท้ายเรื่องมีประชุมชาดกอีกด้วย ฉะนั้นชาวภาคเหนือจึงยอมรับกันว่า เรื่อง *พระแสงเมืองหลงถ้ำ* เป็นชาดกชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า ดังกล่าวแล้ว

๔.๑ เนื้อเรื่องย่อ

ขึ้นต้นด้วยคาถาภาษาบาลี และแปลเป็นภาษาไทยภาคเหนือสลบกันไป (ส่วนในเนื้อเรื่องมีภาษาบาลีน้อยลงมาก) หลังจากปรารภชาดกเสร็จแล้ว ก็เริ่มเรื่องว่า ท้าวมันธราชครองเมืองเชียงทอง มีมเหสีทรงพระนามว่า *สุมิรา* ต้องการมีบุตรจึงถือศีล ๗ วัน ร้อนถึงพระอินทร์ต้องไปอาราธนาพระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิในพระครรภ์พร้อมด้วยสหชาติโยธาอีก ๑,๐๐๐ องค์ ขณะเกิดก็มีเหตุอัศจรรย์ เนื่องจากพระอินทร์จำแลงองค์ลงมาเพื่อนำเอาแสง(มณี)มาให้ จึงให้นามว่า *"พระแสงเมือง"* ครั้นเจริญวัยได้ ๑๖ ชันษา พรานป่าได้นำหงส์คู่หนึ่งจากป่าหิมพานต์มาถวาย หงส์เป็นสิ่งคู่บารมีพระแสงเมืองพูดภาษาคนได้ฉลาดกว่าสัตว์ปกติ

พระราชบิดาโปรดฯ ให้สตรีชาวเมืองมาเฝ้าเพื่อให้พระแสงเมืองเลือกเป็นชายา แต่พระแสงเมืองฝันเห็นนางคู่บารมี จึงไม่เลือกสตรีที่นำมาถวายตัวเลย เจ้าแสงเมืองจึงโปรดฯ ให้ช่างวาดภาพนางในฝัน แล้วให้หงส์นำภาพนั้นไปค้นหานางพร้อมกับสาส์นของพระองค์ หงส์ได้บินไปทุกเมืองที่อยู่ใกล้เคียง คือ พันธุมดินคร (โยนกนาคนบุรีศรีเชียงแสน) ดิสสรรัฐ (อุตรดิตถ์) ตรีภุมไชย (ลำพูน) นันทบุรี(น่าน) โกสย(แพร่) ฯลฯ ในที่สุดจึงไปถึงเขมรรัฐธานี จึงพบนางเกียงคำ(เกียง-ดอกกล้าเจียง)

พระชิตาแห่งเขมรรัฐธานี มีสิริโฉมงามเหมือนกับภาพในฝันของพระแสงเมือง นางเกี้ยวคำตอนที่คลอตามา ได้มีช่างดอกไม้หน้าดอกกล้าเจียมมาถวาย และกลายเป็นทองคำ กลิ่นปากของนางหอมเหมือนดอกกล้าเจียม อีกด้วย เมื่อเจริญวัย ๑๕ ชันษา มีสิริโฉมงามมาก พระเจ้าศิริวงศ์ และพระนางทาริกาแห่งเมืองเขมรรัฐธานีจึงสร้างปราสาทให้ประทับกับบริวาร

เมื่อหงส์พบนาง เกี้ยวคำแล้วจึงถวายสาส์น นางเกี้ยวคำได้ฝากแหวนวิเศษไปถวายเจ้าแสงเมืองด้วย (แหวนนี้มีรูปนางปรากฏอยู่บนหัวแหวนด้วย) เจ้าแสงเมืองได้นำเรื่องไปกราบทูลพระราชบิดา เพื่อจัดพิธีสู่ขออภิเษกสมรสกัน พระราชบิดาทรงดีพระทัยจึงส่งราชทูตดำเนินการอภิเษกไปยังเมืองเขมรรัฐธานี ทั้งสองฝ่ายก็ยินดียอมรับซึ่งกันและกัน พระแสงเมืองต้องเดินทางไปอภิเษกที่เมืองขอม จึงทำพิธีสังเวทยเทพารักษ์ ประจำเมืองที่คอยหลวงก่อนกำหนด ซึ่งต้องทำทุกวันแรม ๑ ค่ำ ด้วยเหตุนี้จึงมีผลให้พระแสงเมืองอยากจะได้จัดขบวนถ้ำหลังพิธีสังเวย ครั้นเมื่อเสด็จขบวนถ้ำคอยหลวงกับบริวารทั้ง ๑,๐๐๐ คน คบเพลิงของพระแสงเมืองและบริวารดับพร้อมกันหมด พระแสงเมืองติดอยู่ในถ้ำ ๑๑ เดือน บริวารตายเกือบหมดเหลือเพียง ๖ คน ชาวเมืองทราบข่าวพระแสงเมืองติดอยู่ในถ้ำต่างก็สรวลเยาะเย้ย ความนี้ได้กระจายไปถึงเมืองเขมรรัฐธานี นางเกี้ยวคำโศกสลดถึงพระแสงเมือง จึงสร้างศาลาที่พักคนเดินทาง และส่งคนไปคอยดูแล เพื่อจะทราบเรื่องพระแสงเมือง

ในเมืองเขมรรัฐธานีมีเศรษฐีผู้หนึ่งได้ทูลขอนางเกี้ยวคำให้กับบุตรของตน แต่พระเจ้าศิริวงศ์ไม่ยินยอม เศรษฐีโกรธจึงยุยงราชทูตจากเมืองจำปา ให้พระยาจำปายกทัพมาชิงเมืองขอม

ฝ่ายพระแสงเมืองหลงอยู่ในถ้ำ ๑๑ เดือน ร่างกายซูบผอม จึงอธิษฐานว่าเมื่อตนเป็นพระโพธิสัตว์จริงขอให้พระอินทร์ลงมาช่วย จากนั้นก็เดินค้ำทางจนมาพบช่องมีแสงสว่าง จึงลอดออกจากช่องเล็ก ๆ นั้น ออกมาพบพรานป่านำอาหารมาช่วย พระอินทร์ในรูปจำแลงเป็นพรานป่าจึงสอนมนตร์ขุมชีวิต สอนวิธีใช้แก้วมณีประจำตัว และให้ดาบกัญไชย (ขรรค์ชัย) อีกด้วย พระแสงเมืองจึงขุมชีวิตบริวารทั้งหมด และเดินทางไปยังอาศรมฤๅษีตามคำบอกของพรานจำแลง พระฤๅษีให้พักผ่อนให้ร่างกายแข็งแรงก่อนเดินทางไปเมืองขอม เมื่อสุขภาพดีแล้วพระฤๅษีจึงบอกทางไปเมืองขอม ระหว่างทางมาถึงหมู่บ้านจิมคม นายบ้านชื่อโกสิยา และโกธิกาทั้งสองเห็นบุคลิกลักษณะพระแสงเมืองก็เลื่อมใส จึงยกลูกสาวชื่อว่า สุนินทาให้พระแสงเมือง และยกนางสุวิราให้หมหาดเล็กคนสนิทชื่อ สุริราช

รุ่งเช้าพระแสงเมืองพร้อมด้วยบริวาร ๖ คนเหาะไปเมืองเขมรรัฐธานี พักอยู่ที่ศาลาที่นางเกี้ยวคำสร้างไว้ พอตกลงกลางคืนพระแสงเมืองก็ไปหานางเกี้ยวคำที่ปราสาท นางเกี้ยวคำไม่ทราบข่าวพระแสงเมืองเหาะมาได้ จึงคิดว่าเป็นครุฑ นาค จึงไม่ยอมให้เข้ามาในปราสาท แต่ทั้งสองก็คุยกันด้วยไมตรีอันดี รุ่งเช้านางใช้ร่ำมั่งสืคนสนิทไปสืบข่าวที่ศาลา แต่พระแสงเมืองให้สุริราชรับหน้าที่แทน แต่นางขอเข้าพบพระแสงเมืองจนได้ พระแสงเมืองจึงฝากคำตัดพ้อนางเกี้ยวคำมากับนาง ตกกลางคืนพระแสงเมืองก็เหาะไปพบนางเกี้ยวคำอีก คราวนี้นางจึงเชิญพระแสงเมืองประทับอยู่ที่ปราสาท แต่พระแสงเมืองเห็นว่า

ไม่เหมาะ จึงอรุ้งเข้าให้นางเกียงคำไปกราบทูลพระเจ้าสิริวิงโส พระเจ้าสิริวิงโสทราบเรื่องจึงให้ ขบวนไปรับเสด็จเข้าเมือง และอภิเษกนางเกียงคำกับพระแสงเมือง นางรั่มพริ่งสีกับสุริราช และลูกอำ มาตย์กับมหาดเล็กที่ติดตามมาทุกคน อยู่ในเมืองครบปีหนึ่งจึงพาคณะกลับเมือง หลังจากนั้น ๓ วัน เจ้า เมืองจำปาศักดิ์ยกทัพมาตีเมืองเขมรรัฐธานี พระเจ้าสิริวิงโสใช้ม้าเร็วตามมาทูลพระแสงเมืองมาช่วย พระ แสงเมืองเหาะเข้าเมืองเขมรรัฐธานี และปราบเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ด้วยอาวุธวิเศษต่าง ๆ จนพระยาจำปา ยอมอ่อนน้อม

หลังจากนั้นพระแสงเมืองจึงพาพลพรรคและนางเกียงคำกลับเมือง พระราชาบิดา ท้าวมันธ ราช และนางสุมิรา โปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมฉลองรับขวัญกันยิ่งใหญ่ พระแสงเมืองให้เสนาไปช่วยกัน ขนสมบัติในถ้ำที่ตนและบริวารไปติดอยู่ ใช้เกวียนขนอยู่ ๗ วันจึงจะหมด พระแสงเมืองให้บริจาคนกัษว เมืองผู้ยากไร้ส่วนหนึ่ง พระแสงเมืองได้ครองราชย์สืบต่อมาอย่างสันติสุข

ตอนท้ายมีประมุขชาติกว่าตัวละครในเรื่องนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระญาติของพระพุทธ องค์ในชาติต่อมา

๔.๒ ส่วนนวนโวหาร

ส่วนนวนโวหารคำวธรรมเรื่องพระแสงเมืองหลงถ้ำ เป็นส่วนเด่นเรื่องหนึ่งของคำวธรรม เพราะโดยทั่วไปแล้วเน้นสัมผัสทั้งสระ และอักษร ซึ่งมีลักษณะเดียวกับคำวธรรมเรื่องมหาชาติฉบับเหนือ นอกจากนี้เนื้อเรื่องยังเป็นนิทานพื้นบ้านของภาคเหนือเอง กวีจึงมีอิสระในการปรับปรุงโครงเรื่องได้อีก ด้วย ให้สังเกตส่วนนวนโวหารต่อไปนี้

๑) พรรณนาฉาก การพรรณนาฉากชมความงามของธรรมชาติ กวีภาคเหนือพยายามที่จะ ใช้ชื่อธรรมชาติตามภาษาถิ่นภาคเหนือ โดยเฉพาะชื่อไม้ดอก ดังนี้ (ตอนนางเกียงคำชมอุทยาน)

อด ในกาลนั้น สา ธิตา อันว่านางราชธิดาตนหนุ่มน้อย อันมีนางใช้ทั้งหลายหาก แวดล้อมเป็นบริวาร ก็มาสู่อุทยาน^๑)ดอกไม้ แล้วนางใช้ทั้งหลาย เขาก็ย้าย^๒)กันไป บ่น้อย ลางผ่อง^๓)ก็จ้อย^๔)แลขับซอ^๕) เสียงค้อมพอใหญ่^๖) ลางผ่องก็อ้อกาพย์^๗) สร้อยแลอุษา^๘) มีลัทธา^๙)หลายหลาก ปูนสนุกมากอนใจ เก็บมาลัยม้วน^{๑๐})เล่น หากบ่วัน สักคน คือเก็บดอกอุณดอกออนแลดอกแก้ว มีพร้อมแล้วทั้งสลิตเสถาน มลิลานแลการเกิด จำปาเทศแลสะบันงา อินฉะหวาหอมมาก บานรสหากดูดี ทั้งดอกสารพีมีรสชรา^{๑๑}) มีทั้ง ดอกแซวหากหอมไกล ดอกชะแสงไสหอมอ่อน เอื้องเผิงหย่อนวงลง มีทั้งดอกการะวงแล ช้อนห่อ หากใหญ่พอจีหลวง^{๑๒}) เกียงเหมยดวงหอมชวะชวา^{๑๓}) ดอกเผียนหากมีปลาย ผุ่งนางทั้งหลายก็พากันเก็บเอากองก่อไว้ ที่จิม^{๑๔})ใกล้สุวณะเกียงคำ นางก็เอามา หวัน^{๑๕})เทศเกล้า ก็ดูหอมทั่วเท่าแห่งกายา แม่น้อยู่ไกลแสนวา ก็ยังยินหอมชวะชวา

ตามว่ากลิ่นปากเจ้าก็หากหอมฉวี คือเหมือนดังรสดอกเกียงควรวเทียมแทก^{๑๔}) หากบ่ผิด
แมกสักคาย... ฯลฯ

อธิบายศัพท์ ๑) อุทยาน-อุทยาน ๒) ย้าย-แยกย้าย กระจาย ๓) ผ่อง ลางผ่อง-บาง-
พวก บ้าง ๔) จ้อย-การขบรับ ๕) ขอ-การเล่นดนตรี ๖) อื้อ-ขบรับชนิดหนึ่ง อื้อ
จา ก็ว่า ๗) อุษาเรื่อง-อุสาบารส ๘) ลัททา-ศัพท์ สำเนียง ๙) ม่วน-สนุก ๑๐) ขراب-
กลิ่นหอมซาบซ่า ๑๑) จี-แรกแย้ม ๑๒) ขะขวาด-หอมตลบ ขะขวด ก็ว่า ๑๓) จิม-ใกล้ ๆ
๑๔) หวัน-พิน แวม ๑๕) แทก-วัด เปรียบ

๒) จากป่าหิมพานต์ จิตรกร (ช่างแต้ม) ได้วาดภาพป่าหิมพานต์ ซึ่งกวีได้พรรณนาตาม
ทัศนะของชาวภาคเหนือ จะเห็นว่าป่าหิมพานต์ในจินตนาการกับป่าที่เป็นจริงของกวีพื้นบ้านมักจะแยกออก
จากกันไม่ได้ นั่นคือมักจะจินตนาการรวมอยู่ในภาพเดียวกัน ดังตัวอย่างภาพจิตรกรรมต่อไปนี้

... แต่มทั้งรูปหิมวันต์ปากกว้าง ผุ่งสัตว์หากอยู่สลับสมกัน แต่มทั้งรูปช่างเอราวัณหลายใหญ่
อันมีช้างแม่แฝแฝงตาม แต่ม๑) ทั้งรูปกินรีงามมา๒) ฟ้อน แต่มทั้งรูปกินนรหย่อนอยู่เครือหวาย แต่มทั้ง
รูปกวางทรายแลเสือป่า เหมือนดังจักเทียว๓) สอดลำผกทาง แต่มทั้งกระทิงหงาน๔) ตัวใหญ่ แต่มทั้ง
รูปควายไ่ว้นกัน แต่มทั้งรูปเนืองน้นเขาวาด แต่มทั้งพาดม้อง๕) พิศพาทยม์โหรี อันมีรูปคนตืดลิตีเป่า สี
สล้อ๖) เล่าตืดคำ๗) แต่มรูปคนไต่สะเบียงหนังหย่อนพ้อน ซ้ำแต่มรูปคนทั้งหลายมายินยา๘) ยอซ้องแล
หามกลองหลวง แต่มทั้งพระยาอยู่กลวง๙) ปราสาท ผุ่งนกนาฏน้อยอยู่เทียมมองค์ แต่มทั้งรูปหญิงชายอยู่สม
กัน มีหลายอันหลายหลาก แต่มทั้งรูปเนืองน้นหากสูกัน๑๐) แต่มทั้งคลุมเครือวัลลีแลป่าไม้ ก็หากสมกันแต่ม
ใส่หั้น๑๑)... ฯลฯ

อธิบายศัพท์ ๑) แต่ม-วาด วาดภาพ ๒) ม่าย-อาการม่ายเมียงพ้อนรำ ๓) เทียว-ไป
เดี่ยว ก็ว่า ๔) หงาน-รุ่นหนุ่ม แข็งแรง ๕) พาดม้อง-ม้องวง ๖) สล้อ-ขอชนิดหนึ่ง
๗) ตืดคำ-ปิดทอง ๘) ยินย้าย-ยินรายเรียง ๙) กลวง-กลาง ๑๐) สูกัน-ประสมกัน
๑๑) หั้น-นั้น นั้น ๑๒) ซุ-ทุก ทุก ๆ

๓) โวหารรำพันความเศร้าสลด โวหารรำพันที่เรียกว่า "สลบั้งควิลัย" คือการรำพัน
ถึงการพลัดพรากอย่างเศร้าสลดใจ ซึ่งตัวเอกมีอันเป็นไปจนถึงแก่กรรม หรือถูกยักษ์ลักพาไป ผู้อยู่หลังจะ
พรรณนารำครวญหา ซึ่งกวีภาคเหนือได้ใส่อารมณ์สะเทือนในลงไปโนโวหารเหล่านั้น ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังมี
อารมณ์สะเทือนใจไปด้วย ซึ่งในเรื่องแสงเมืองหลวงถ้านี้ กวีได้ให้นางสมิราผู้เป็นมารดารำพัน แสดงให้
เห็นความผูกพันของพ่อแม่บุตร ดังนี้

... ส่วนว่านางเทวีจกับรรเทาทุกข์โศกเศร้าเสียไปได้ ก็ร้องไห้หาลูกแก้วแก่นให้
 แห่งตน ด้วยคำว่าศรีอุดมเหยเจ้าแม่ เจ้าไปอยู่ที่ทางใด จักว่ายักขังไว้เก็บเอาหน้อยนคร
 ภูไปนี้จา^๑) จักว่ากรรมเวรหลังแห่งเจ้า มาได้แต่ติดตามอัน^๒) ฤจา ว่าอันแล้วนางก็
 ข้าไหว้ท้าวตนแก้วธิดาขมมณฑา ว่าข้าแต่มหाराชเป็นเจ้า พ้อย^๓) จักไปถามหาลูกแก้วแห่ง
 ราชที่ไหนนี้จา ทพย อันว่า หัวใจแห่งข้านี้ เหมือนดั่งจักแตก ข้านี้ก็แดนเที่ยงว่าเหมือนดั่ง
 จักตายเล่า แลนา ทั้งวันมากก็เคยเห็น^๔) พระบุตรา ลูกข้าขี่ม้าแ้วไปมา วันนั้นลวด^๕) หาย
 กว่าจ้อย^๖) คิดถึงหาลูกน้อยแม่ชายเดียวแท้แล โอหนอทุกขังแท้หนอแสงเมืองคำเจ้าแม่
 ลับลิ้น้ำอยู่แต่ที่ทางใดนี้จา จักว่าเจ้าไปแ้ว^๗) เล่นในถ้ำใหญ่คูหา ไปพบยักษ์ตัวใหญ่
 เปิบหล่อเข้าใส่สูงแขนแห่ง พระดวงแพงลูกแม่เอาไปกินแล้วที่คูหาอันจา ฤว่าเจ้าไปพบใส่
 สบ^๘) ภูใหญ่พิษร้าย มั่นกอดไว้ลวดกินเสียอันชะธา ประการหนึ่งภูอินดู^๙) แสงเมืองคำเจ้า
 แม่ จักได้กินข้าวน้ำแต่ทางใด พ้อยว่าจักมีไผเอามาหื้อ^{๑๐}) ยอดดิว^{๑๑}) แม่ทางใด
 นั้นจา ดูราแสงเมืองเหยลูกรักแม่ เจ้าไปนอนแต่ที่ทางใด จักมีไผมาแปง^{๑๒}) อาสนาไว้ทำ
 ฤว่าเจ้าหนอหล้าแม่นอนดินอันจา บัดนี้เจ้ามีตนเปล่า อากการกับเอาไป พ้อยจักได้กินของอัน
 ไตมาต่างข้าว ในถ้ำเสาก็มีตจนตาย จักมีไฟที่ใดจาตามส่อง หื้อ^{๑๓}) ช่องทางเที่ยว
 อินดูเจ้าชายเขี้ยวยอดฟ้า มีตข่มซาบหันสัง^{๑๔}) หัวเขาค่าถูกต้อง ผาที่เหลี่ยมซ้องเป็นคม
 เลือดย้อยลงมามาก เนื้อหนังหากขาดผอมเหลืออง อินดูแสงเมืองคำเจ้าน้อย บุตดาเฮยเจ้า
 แม่ จักเป็นทุกข์หนักแก่ถนัดใจแท้แลนา อถ ยี่ ปุตเต อันลูกรักภูนาห้ายาก แม่กลั่นข้าวหาก
 จำศีล อธิษฐานแข่งพระอินทร์เจ้าฟ้า ท่านก็ป็นลูกหล้าหื้อมาเกิดในองศ์ เพื่อไว้ทรงเมือง
 แทนพ่อ บัดนี้ก็ยักไปขอนางน้อยหนอ สุวตณะเกียงคำ... ฯลฯ

อธิบายศัพท์ ๑) จา-คำลงท้าย ๒) อัน-นั้น ๓) พ้อย-หากว่า กลับว่า ๔) หั้น-เห็น
 ๕) ลวด-เลย ๖) กว่าจ้อย-ไปแล้ว จากไปแล้ว ๗) แ้ว-เที่ยว ๘) สบ-ปาก
 ๙) อินดู-เอ็นดู ๑๐) หื้อ-ให้ ๑๑) ดิว-พันล้าน ดิว-หมื่นล้าน ๑๒) แปง-สร้าง ทำ
 ๑๓) หั้น-เห็น